

СТИЛІСТИКА ПУНКТУАЦІЙНИХ ЗНАКІВ У ДРАМАТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті з'ясовано особливості драматичної поеми загалом, а також роль розділових знаків у відтворенні розмовного мовлення персонажів; виокремлено прості (крапка, крапка з комою, двокрапка, тире, дужки, лапки, кома, три крапки, знак оклику, знак питання) та складні (знак питання й знак оклику; знак питання, знак оклику й крапка; два знаки оклику; два знаки оклику й крапка; три знаки оклику; поєднання знака оклику, знака питання й трьох крапок; знак оклику та дві крапки в ряд; знак питання та дві крапки в ряд) розділові знаки, які використовувала Леся Українка у своїх драматичних текстах; проаналізовано різні типи синтаксичних конструкцій, характерні для діалогічного мовлення персонажів; розглянуто специфіку пунктуаційної системи власне авторського тексту та мовлення персонажів; окреслено значення розділових знаків у відтворенні інтонаційного малюнку драматичного твору; класифіковано за тематичним принципом ремарки (акціональні; ремарки, які містять звукові характеристики діалогічного процесу; інтродуктивні; адресатні) у драмах Лесі Українки.

Ключові слова: драма, драматична поема, прості розділові знаки, складні розділові знаки, інтонаційний малюнок, авторський текст, ремарки.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вагоме місце в творчій спадщині Лесі Українки належить драматичним творам. Вона здійснила чималий внесок у розвиток саме драматичної поеми. Її творча спадщина налічує десять власне драматичних поем (так зазначено у підзаголовках творів): «Одержима» (1901), «В катакомбах» (1905), «Кассандра» (1907), «Вавілонський полон» (1903), «На руїнах» (1904), «У пущі» (1910), «На полі крові» (1910), «Бояриня» (1910), «Адвокат Мартіан» (1911), «Оргія» (1913). У цьому жанрі написані фантастична драма «Осіння казка» (1905) і драма-феєрія «Лісова пісня» (1911). До драм належать віршовані «Руфін і Прісцилла» (1910–1911) та «Камінний господар» (1912). У творчому доробку Лесі Українки є також драматичний етюд «Йоганна, жінка Хусова» (1909) і діалоги «Три хвилини» (1905), «В дому роботи, в країні неволі» (1906), «Айша й Мохаммед» (1907). Усі ці твори написані у віршовій формі (прозову має лише психологічна драма «Блакитна троянда» (1896) та діалог «Прощання» (1896)).

Аналіз досліджень цієї проблеми. У сучасному мовознавстві поетику заголовків та власних назв драматичних творів Лесі Українки досліджував В. В. Мержвинський [9, 10], особливості поетики драми Лесі Українки вивчала Л. П. Кулінська [6], ономастикон драматичних творів авторки аналізувала Т. І. Крупеньова [5], міфологічну ономастику (комунікативний аспект) розглядала С. В. Винар [2] тощо.

Мета статті полягає у з'ясуванні стилістики пунктуаційних знаків у драматичних текстах Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Як відомо, драма – специфічний вид мистецтва, який одночасно належить як літературі, так і театру. Вона зображує дійсність безпосередньо через висловлювання та дію самих персонажів. Головне завдання драматичного твору – оптимальний вплив на читача. На сьогодні відомі два жанрових типи драми: 1) «арістотелівська» („закрита”) драма (розкриває характери персонажів через їхні вчинки; притаманна фабульна будова; зберігається хронологія подій і вчинків героїв на відносно обмеженому просторі); 2) «неарістотелівська» („відкрита”) драма (в її основу покладено синтетичне художнє мислення, коли до драматичного роду активно проникають епічні чи ліричні елементи, створюючи враження міжродової дифузії) [8, с. 207–208]. Якщо домінують епічні елементи, то драма – епічна. Лірична драма – це такий драматичний твір, у якому помітну роль відіграють ліричні елементи. В центрі зображення – внутрішній світ героїв. У драмі «значно посилюються естетичні функції умовності, деформуються часові та просторові параметри, складнішою стає композиція, домінують асоціативні зв'язки («Одержима» Лесі Українки)» [8, с. 208].

Загалом драма як жанр – «п'єса соціального чи побутового характеру з гострим конфліктом, який розвивається в постійній напрузі. Герої – переважно звичайні люди. Автор прагне розкрити їх психологію, дослідити еволюцію характерів, мотивацію вчинків і дій» [8, с. 209]. Драматична поема – невеликий за обсягом віршований твір, в якому поєднуються жанрові форми драми та ліро-епічної поеми. Основа – «внутрішній динамічний сюжет – власне, конфлікт світоглядних та моральних принципів при відсутності панорамного тла зовнішніх подій, перевазі ліричних чинників над епічними та драматичними» [8, с. 210].

Леся Українка постійно вдосконалювала свої тексти, поверталася до фактично завершених творів, переробляла, «викінчувала», «вигладжувала» [7, с. 130]. Кожна з її драматичних поем має свою творчу історію, насамперед текстологічних змін. Скажімо, над «Кассандрою» письменниця працювала впродовж 1903–1907 років. Маємо фрагментарні епістолярні свідчення творчого процесу над цим твором, своєрідні автокоментарі. «Леся Українка прагнула до лаконічного висловлювання. Вона чітко усвідомлювала вимогу жанру помежів'я: концентрованість думки, почуття потрібно як у ліриці, динамічність, стислість дії – як у драмі. Зливаючись в одному жанрі, ці родові стихії подвоюють вимоги» [7, с. 130]. За допомогою широкого позатекстового контексту авторка досягає панорамного зображення.

Водночас вона негативно реагувала на внесення коректив в авторський текст. Зокрема, про це вона писала редактору ЛНВ М. С. Грушевському: «В першій частині моєї драматичної поеми „Кассандра“, уміщеній в 1 кн. „Літературно-н[аукового] вісника“ за сей рік,

трапилось, на жаль, чимало друкарських помилок, а крім того, порушена версифікаційна правильність строф 5-стопового білого вірша тим, що до деяких строф перенесені початки слідуєчих строф, подекуди додано слова, яких в моєму рукопису не було, або, навпаки, викинуто ті, які були. Через те читач мусить дістати таке враження, ніби сю поему написано без знання елементарних правил версифікації, а се може шкодити не тільки літературній репутації автора, але й журналу, що містить такі твори. Зважаючи на се, я прошу долучити до другої книжки, де мав бути кінець „Кассандри”, сей спис важніших помилок (дрібніші, яких є ще спору, я поминаю), причому надто прошу не проминати поставлених у відповідних місцях» [4, с. 808].

Як відомо, драматургійний текст розрахований на глядача, а відтворювана на його основі сценічна дія сприймається двома шляхами – у формі реального мовлення дійових осіб і візуально. Автор тексту прямо не виявляє свого втручання в мовлення персонажів.

Головна особливість драматургійних творів – розмовне мовлення персонажів, яке допомагають відтворити розділові знаки. До ознак розмовного мовлення, на думку Ю. М. Скребнева, належать: усний характер відтворення мовленнєвого акту; побутова тематика; стереотипність мовленнєвих актів; діалогічна форма спілкування; залежність від немовних дій співрозмовників; емоційність; безпосередність спілкування; неофіційні стосунки між учасниками бесіди [11, с. 56].

У драматичних текстах Леся Українка використовує прості розділові знаки (**крапку, крапку з комою, двокрапку, тире, дужки, лапки, кому, три крапки, знак оклику, знак питання**), а також складні, щоб підсилити емоційні стани героїв. Зокрема, зафіксовано такі складні знаки:

– **знак питання й знак оклику** («Ти бачиш, Річарде?!» [14, с. 43], «Яке ж то „царство божє на землі?!”» [14, с. 53], «На суд?! Я не злочинець!» [14, с. 70], «Що?! Як?!» [14, с. 99], «Чия ж то кров була, як не моя? / Чиє ж було то тіло?!» [14, с. 152], «Хіба ти вже... не віриш у Христа?!» [15, с. 17], «Пішла?! Не попрощавшись!» [15, с. 43], «От безсоромна! то вона не брата, / а мірмідонця стежить?!» [13, с. 25], «О Месіє, / ти, може, знаєш?!» [12, с. 127]);

– **знак питання, знак оклику й крапка** («Що ти говориш?!» [16, с. 14], «Як?!» [14, с. 173], «Як я могла забути?!» [14, с. 179], «Навіщо я сказав?!» [14, с. 234], «Як смієш?!» [13, с. 251]);

– **два знаки оклику** («Сеньйоро!!» [15, с. 141], «Нерісо!!» [15, с. 197], «Безличниця!!» [14, с. 175], «Ми голодні!!» [14, с. 276], «Не скигли!!» [14, с. 281], «Мовчи!!» [14, с. 317], «Славно!!» [13, с. 320], «Я мушу з ним... пусти мене!!» [13, с. 39], «Прокинься, Троє!!» [13, с. 89], «Гей, до звірів!!» [13, с. 310]);

– **два знаки оклику й крапку** («Я не кажу, нічого не кажу, / нічого не віщую... Тільки бачу!!» [13, с. 27]);

– **три знаки оклику** («Смерть іде на тебе!!!» [13, с. 89], «Ах!!!» [13, с. 311]);

– **поєднання знака питання, знака оклику й трьох крапок** («Болить?!...» [13, с. 148]);

– **знак оклику та дві крапки в ряд** («Ох, коли б ти знала, / як рветься серце з тяжкої розлуки / і як душа вмирає від тривоги!..» [13, с. 74], «Де лікар, де лікар, скоріше!..» [12, с. 73], «Важкі гріхи, се правда, взяв на душу / нещасний мій товариш!..» [14, с. 83]);

– **знак питання та дві крапки в ряд** («Де ж ще більше горе, / як не могли віддати за друга душу?..» [12, с. 141], «То чи не краще б і зовсім умерти?..» [14, с. 108]).

На синтаксичному рівні в драматичних текстах Лесі Українки діалогічне мовлення персонажів має такі визначальні ознаки:

– речення різного типу, починаючи від однослівних і до найбільш розгорнутих складних конструкцій: «Тепер мені сидіти, / дивитися на сії зайві руки, / позбавлені коханої роботи, / єдиної, що красила життя, / се гірше, ніж непростена провина, / ніж муки совісті...» [14, с. 15];

– неускладнені прості речення, тобто ті, які, зокрема, не мають у своєму складі дієприкметникового, прикметникового чи дієприслівникового звороту: «Але ж мрія / не тільки молодим життя красить» [14, с. 101];

– найрізноманітніші структури власне неповного речення, еліптичного, незакінченого, обірваного: «Я думала... я... дійсно... я не знаю...» [15, с. 14];

– речення зі звертанням: «Так, панно Дженні, справді / вам слід би пояснить свої слова, / бо се мені образа» [14, с. 79];

– слова-речення: «Не думаю» [15, с. 46];

– найтиповіші вставні чи вставлені одиниці: «О, справді, дуже шкода, / що не було мене там межі вами!» [14, с. 175];

– вітальні й прощальні слова і сполучення слів: «Зостанься з миром, брате. / Мартіан / В мирі йди» [15, с. 40], «Бувай здоров» [15, с. 192], «Мир сій оселі чесній» [14, с. 30].

Як відомо, драматургійний твір передає стилістичні особливості творчої манери автора, а тому для нього характерні такі риси, як: монологічна, діалогічна і полілогічна форма; письмова форма мовлення, тобто твір виникає не одночасно з мовленнєвою ситуацією, а передуює їй, автор спочатку пише його; автор – це відправник інформації, а комунікант – одержувач інформації; актори як посередники, котрі перетворюють письмову форму мови в усну [16].

Оскільки драматургійний твір призначений для сцени, то важливе місце належить інтонаційному малюнку. До елементів інтонації належить «мелодика мовлення, що виявляється в послідовних підвищеннях і пониженнях голосу (тону); ритм, чергування наголошених і ненаголошених, довгих і коротких складів; фразовий і логічний наголос, що служать засобами виділення окремих слів або груп слів у фразі; інтенсивність мови, тобто сила чи слабкість голосу, що пов'язані з підсиленням чи послабленням м'язового напруження мовних органів; темп мови, тобто час звучання, різні види тривалості мовних відрізків і

зупинок між ними (паузи); тембр голосу, тобто якісний і кількісний склад тонів, які додатково звучать при основному тоні, звукове забарвлення мови, що надає фразі тих чи інших емоційно-експресивних відтінків» [3, с. 97].

Відтворити такий складний інтонаційний малюнок у драматургійному творі покликані розділові знаки.

У драматургійному тексті наявні два типи пунктуаційної системи, яка відображає *власне авторський текст* та актуалізує *мовлення персонажів*. Пунктуаційна підсистема авторського мовлення наближена до граматичних норм, а персонажного – формується як аналог інтонаційного малюнка усного мовлення й спрямована на логічне її членування й на емоційне виділення ряду її елементів [1].

Пунктуаційна система драматургійного твору – не замкнена, а відкрита. Вказуючи на інваріантні ознаки пунктуаційного знака, виділяємо ядерну й периферійну зони пунктуаційної системи. До ядерної належать крапка, кома, до периферійної – знаки, які виконують розділову функцію оказіонально, за певних умов.

Граматичний принцип у драматургійному творі підпорядкований інтонаційно-виражальному, що виконує основну функцію. Це пов'язане з прагматичною спрямованістю твору, яка розрахована на усне відтворення його персонажно-мовленнєвої частини, а також прагненням за допомогою драматургійних засобів передати численні особливості усного мовлення, якому не властиве збереження граматичних норм книжної мови [1, с. 6].

Драматургійне авторське мовлення призначене для акторів, режисера, сценографів і служить для них своєрідною інструкцією, що допомагає найповніше зрозуміти задум автора. Це мовлення – авторська оповідь прозового тексту, яка набуває деяких характеристик тексту інструкції або наказу, що впливає на пунктуаційний малюнок тексту.

Невербальні компоненти (жести, рухи, міміка, інтонація) у драматургійному творі представлені *ремарками*. Ремарки, як відомо, виділяють графічно (дужками, шрифтом), місцем розташування. За тематичним принципом у драматичних творах Лесі Українки можемо виокремити такі різновиди ремарок:

1) *акціональні ремарки*, які: а) пояснюють жестову поведінку персонажів: «Воротар пробує його затримати, але він дивиться на нього люто і крутить головою. Воротар махає рукою і йде знов за браму» [15, с. 12], «кланяється всім низько» [14, с. 33]; б) описують міміку комунікантів: «Усміхаючись» [15, с. 12], «Показує дівчині намисто, знявши з полиці. Та усміхається і сплескує руками» [14, с. 49]; в) описують рухи і дії персонажів, вказуючи на їхню позу, зміну положення на сцені: «Сідає на кріслі» [15, с. 10]; г) повідомляють про появу героїв або їх зникнення зі сцени: «Виночерпець виходить як побитий» [14, с. 161]; г) описують соціально-вагомі рухи тих, хто говорить (привітання, вибачення, прощання): «Річард встає, мовчки вклоняється» [14, с. 25], «Вклоняється, за ним інших двоє вклоняються мовчки» [14, с. 158];

2) ремарки, які містять звукові характеристики діалогічного процесу в драматичному творі: а) передають характеристику способу говоріння (швидко, повільно, голосно): «гукає, підвівши голову вгору» [15, с. 13], «голосно» [14, с. 109], «читає помалу» [14, с. 18], «змінює раптом гнівний тон на холодно-спокійний» [14, с. 173]; б) містять характеристику мовленнєвих особливостей того, хто говорить: «Передражнює гугнявим голосом» [14, с. 17]; в) характеризують стан того, хто говорить, і його ставлення до подій і співрозмовника шляхом використання просодичних засобів (інтонації): «з погрозою в голосі» [14, с. 29], «суворо» [14, с. 37], «радісно» [14, с. 40], «Та з різким криком хапає скульпторський молоток, замахує ним, мов томагавком, і собі наступає на Дженні» [14, с. 60]; г) описують зовнішні звукові ефекти, які супроводжують процес спілкування: «Раптом чутно голосне гукання дядька Лева» [14, с. 223], «Незабаром чутно, як вона кличе: „Ціпоньки! ціпоньки! тю-тю-тю! тю-тю-тю! Цір-р-р...”» [14, с. 248];

3) інтродуктивні ремарки, які: а) описують місце дії, розташування персонажів на сцені: «Глуха містина в околиці Єрусалимській» [14, с. 135], «Діється в Галілеї, в домі Хусовім, за часів євангельських» [14, с. 158]; б) описують час подій: «Діється в місті Путолах при Неапольській затоці, в домі Мартіановім, в III ст. по р[ізду] Х[ристовому]» [15, с. 9]; в) описують зовнішній вигляд персонажів, їхній фізичний стан: «Входять Едіта й Крістобель; з ними Годвінсон і Джошуа Кембл, обоє коротко обстрижені, Годвінсон у довгополій одежі не то ученого, не то духовного, Кембл у простому пуританському вбранні» [14, с. 24];

4) адресатні ремарки вказують, до кого спрямована мова: «до Деві» [14, с. 22], «до Річарда» [14, с. 25].

Висновки. Отже, у драматичному мовленні персонажів надзвичайно важливе значення мають розділові знаки, оскільки вони допомагають не лише відтворити невербальну поведінку персонажів, особливості їхнього голосу, інтонації, ритмомелодики, а головне – специфіку їхнього внутрішнього портретування (риса характеру, емоційного стану, психологічного типу тощо). Вагома роль у процесах декодування цих домінуючих ознак належить різним типам ремарок.

Список використаної літератури

1. Ваврищук І. А. Пунктуационная подсистема драматургического текста (на материале англоязычной драмы конца XIX и XX вв.) [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / И. А. Ваврищук. – О., 1997. – 18 с. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/v/62850/a?#?page=1> (17.12.2014).
2. Винар С. В. Міфологічна ономастика: комунікативний аспект [Електронний ресурс] / С. В. Винар. – Режим доступу: http://philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2012_41_1/189_195.pdf (14.01.2015).
3. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.

4. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / О. П. Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк, 1970. – 923 с.
5. Крупеньова Т. І. Ономастика драматичних творів Лесі Українки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. І. Крупеньова. – 2001. – 20 с.
6. Кулінська Л. П. У світі ідей та образів : особливості поетики драми Лесі Українки / Л. П. Кулінська. – К. : Дніпро, 1971. – 223 с.
7. Левчук Т. П. Жанрові особливості віршованої драматургії Лесі Українки / Т. П. Левчук // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – Т. 6. – С. 126–137.
8. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
9. Мержвинський В. В. Драматургія Лесі Українки: поетика власних назв : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / В. В. Мержвинський. – К., 2005. – 20 с.
10. Мержвинський В. В. Поетика заголовків драматичних творів Лесі Українки / В. В. Мержвинський // Слово і час. – 2007. – № 2. – С. 32–40.
11. Скребнев Ю. М. Введение в коллоквиалистику / Ю. М. Скребнев. – Саратов, 1985. – 210 с.
12. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 3. – 400 с.
13. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 4. – 352 с.
14. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 5. – 336 с.
15. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 6. – 416 с.
16. Филиппова М. В. Роль авторского ракурса в построении драматургического текста (на материале пьесы Бернарда Шоу «Пигмалион») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / М. В. Филиппова. – М., 2007. – 26 с.

Приходько Наталия. Стилистика пунктуационных знаков в драматических текстах Леси Украинки. В статье выяснены особенности драматической поэмы в целом, а также роль знаков препинания в воспроизведении разговорной речи персонажей; выделены простые (*точка, точка с запятой, двоеточие, тире, скобки, кавычки, запятая, многоточие, восклицательный знак, вопросительный знак*) и сложные (*вопросительный знак и восклицательный знак; вопросительный знак, восклицательный знак и точка; два восклицательных знака; два восклицательных знака и точка; три восклицательных знака; сочетание восклицательного знака, вопросительного знака и трех точек; восклицательный знак и две точки в ряд; вопросительный знак и две точки в ряд*) знаки препинания, которые использовала Леся Украинка в своих драматических текстах; проанализированы различные типы синтаксических конструкций, характерные для диалогической речи персонажей; рассмотрена специфика пунктуационной системы собственно авторского текста и речи персонажей; очерчено значение знаков препинания в воспроизведении интонационного рисунка драматического произведения; классифицированы по тематическому принципу ремарки (акциональные; ремарки, которые содержат звуковые характеристики диалогического процесса; интродуктивные; адресатные) в драмах Леси Украинки.

Ключевые слова: драма, драматическая поэма, простые знаки препинаний, сложные знаки препинаний, интонационный рисунок, авторский текст, ремарки.

Prykhodko Nataliya. Stylistics of Punctuation Marks in Lessia Ukrainka's Dramatic Texts. The article reveals the peculiarities of dramatic poem in general, and the role of punctuation in characters' colloquial speech; it singled out the simple (period, semicolon, colon, dash, parentheses, quotation marks, comma, ellipsis, exclamation mark, question mark) and complex (question mark and exclamation mark; question mark, exclamation mark and period; two exclamation marks; two exclamation marks and period; three exclamation marks; combination of exclamation mark, question mark and ellipsis; exclamation point, and two periods; question mark and two periods) punctuation marks that Lessia Ukrainka used in her dramatic texts; it is analyzed different types of syntactic constructions which are specific to characters' dialogue speech; it is examined the specificity of punctuation system in author's text and characters' speech; it is outlined the meaning of punctuation in intonation pattern reproduction of dramatic work; the remarks are classified by topics in Lessia Ukrainka's dramas.

Key words: drama, dramatic poem, simple punctuation marks, complex punctuation marks, intonation pattern, the author's text, remarks.

Стаття надійшла до редколегії 27.11.2014